

»MLADINI JE FOLKLORNA SKUPINA NAJBOLJ POTREBNA«

ŠTIRI DESETLETJA FOLKLORNE SKUPINE V ŽELEZNI KAPLI

IRENA DESTOVNIK

Julija 2011 so v Železni Kapli, kjer je od leta 1971 v Slovenskem prosvetnem društvu Zarja delovalo več folklornih skupin, praznovali 40-letnico neprekinjene folklorne dejavnosti. Petega julija so v Forumu Zarja na glavnem kapelskem trgu odprli dvojezično razstavo z naslovom *Nocoj je pa en lep večer*, ki sem jo pripravila avtorica tega članka, na ogled pa bo do konca septembra. Devetega julija je potekal mednarodni folklorni festival z domačimi in tujimi udeleženci; med njimi je bila tudi folklorna skupina iz Kitajske.

Že leta 1971 je domačinka Helena Kuhar – s partizanskim imenom Jelka – ustanovila tako imenovano prvo folklorno skupino, v istem letu, le nekaj mesecev pozneje, pa še »hojsetno skupino«. Leta 1974 je ustanovila otroško oziroma pionirsko, leta 1977 pa mladinsko folklorno skupino. V vseh omenjenih folklornih skupinah je od leta 1971 do danes plesalo več kot dvesto petdeset plesalcev. Vodje folklornih skupin in godci so bili domačini, mentorje pa so poiskali v Sloveniji. Ti so izbirali program, in to s poudarkom na koroškem, predvsem podjunskem plesnem izročilu. Folklorne skupine so letno pripravile med petindvajset in trideset nastopov na avstrijskem Koroškem, drugod v Avstriji

in Sloveniji. Gostovali so v Franciji, Švici, Nemčiji, na Nizozemskem, Slovaškem, Hrvaškem, v Italiji in Srbiji. Z nastopi so gledalce seznanjali s šegami in navadami, plesi ter z ljudsko glasbo slovenske narodne skupnosti na avstrijskem Koroškem. Za člane so, še zlasti za otroke iz narodnostno mešanih družin, zelo pomembne tudi tedenske vaje, kjer se ob plesu in petju krepi znanje slovenskega jezika.



Kulturno delovanje v Železni Kapli

Predhodnik Slovenskega prosvetnega društva Zarja je bilo leta 1907 ustanovljeno Slovensko katoliško izobraževalno društvo, ki so ga ustanovili zaradi naraščajoče germanizacije in ker so jezikovno izobraževanje, gledališka in pevska dejavnost zahtevali bolj organizirano delo. Na začetku je bila najpomembnejša gledališka dejavnost, saj je bilo že leta 1912, ko je društvo štelo 250 članov, deset gledaliških nastopov. Kmalu so ustanovili tudi mešani pevski zbor, pozneje pa ob folklorni še tamburaško skupino.

Danes v društvu delujejo starejša in mlajša otroška folklorna skupina, mešani pevski zbor, tamburaška skupina Tamika pod vodstvom Hanzija Gabriela, mladinski zbor Klika pod vodstvom Romana Kutschniga, Tercet Lepena, od leta 1967 pa tudi športna sekcija. Veliko pozornosti posvečajo različnim mladinskim dejavnostim. Vsako leto pripravijo pustno prireditev, proslavi ob slovenskem kulturnem prazniku 8. februarju in materinskem dnevu, vsakoletno srečanje štirih pevskih zborov, ob državnem prazniku, 26. oktobru, prireditev *Dober večer, sosed*. Vsako leto pripravijo tudi *Poletno noč*, vsakih nekaj let pa mednarodni folklorni festival. Forum Zarja na Glavnem trgu v Železni Kapli in SPD Zarja namenjata pozornost tako predstavitev zgodovine kraja, ljudi in nekdanjega načina življenja kot aktualnim družbenim in kulturnim temam ter medsebojnemu spoznavanju in povezovanju obeh narodnih skupnosti.



Člani »hojsetne« in prve folklorne skupine, 1971. (Fotografija iz arhiva SPD Zarja.)



Otroška folklorna skupina s harmonikarjem Zdravkom Haderlapom, 70. leta.
(Fotografija iz arhiva SPD Zarja.)



Plesi v Železni Kapli

Do druge svetovne vojne in še nekaj let po njej so kmečki ljudje plesali ob številnih priložnostih. Ples zanje ni bil le sprostitvev po napornem delu, temveč predvsem priložnost za druženje, čeprav je Cerkev ples preganjala še zlasti v postnem času med pepelnico in veliko nočjo, ko se 40 dni ni smelo plesati, prav tako se ni smelo plesati med katarininim (25. 11.) in štefanovim (26. 12.). Med ljudmi so se ohranile številne zgodbe o škodljivosti plesa. V nasprotju s petjem, ki pripomore k časti Božji, je bila po mnenju takratnih cerkvenih dostojanstvenikov najmanj primerna zabava ples, ki Boga hudo žali. Škof Slomšek je celo zapisal: »Plesišče je nedolžno morišče.«

Kljub temu pa so ljudje v Železni Kapli in okolici pripovedovali, da so za ples izrabili vsako priložnost. Plesali so tako pri večjih kmetih doma kot v takrat še številnih vaških gostilnah. Gostilne so najele godce predvsem ob pustu, godovih in vaškem žegnanju. Plesali so polke, valčke, mazurke, povštertanc in druge plesne. Ker pa je bil godec skoraj v vsaki hiši, se je predvsem na oddaljenih gorskih kmetijah ob nedeljskih popoldnevih spontano, nenapovedano plesalo kar v kmečkih hišah. Enkrat so se dobili pri enem, drugič pri drugem, predvsem pa tam, kjer je bilo veliko za ženitev godnih deklet, ali pa tam, kjer so bili doma godci, ki so igrali na harmoniko, klarinet, bas ali citre. »Kadar je imel kdo god, so ljudje k njemu kar prišli. Nobeden ni nobenega vabil.« »Če so me starši pustili na ples? Saj jih nisem nič vprašala. Potem sem bila pa kregana.« Pri tem ne smemo pozabiti, da so se vasi v kapelških grapah začele počasi prazniti šele v drugi polovici 20. stoletja, da so bile kmečke družine številčne, da se je družabno življenje dogajalo v vasi in da ni bilo drugih možnosti preživljanja prostega časa. »Nisi nikamor drugam šel, samo v nedeljo v cerkev, dve uri k nogam.« Starejši ljudje radi poudarijo, da takrat niso plesali samo mladi, temveč ljudje vseh starosti. Tako v gostilnah kot po domovih se je tudi veliko prepevalo. Tudi koledniške obhode na predvečer godu sv. Florjana, 4. maja, ki varuje pred požarom in je zavetnik gasilcev, so spremljali godci, ljudje pa so kolednikom darovali jajca, pogačo in mast.

Če so bili po žetvi, mlatvi, metvi ali kakem drugem skupnem celodnevem delu še tako utrujeni, so zvečer tako plesali, »kot da bi prej ves dan ležali v senci«. Pri pripovedovalki, doma iz Remšenika, so po mlatvi dekleta na skednju zaplesala z velikimi rešeti v rokah, nemalokrat pa kar z metlami. »Če ni bilo fantov, smo plesala kar dekleta med seboj.« Vsi se spominjajo tudi »teričnega bala«, kamor so terice po opravljenem delu s podarjenimi šopki iz nageljnov, roženkravta in rožmarina vabile fante.



Helena Kuhar – pobudnica folklorne dejavnosti

Helena Kuhar, roj. Haderlap, se je leta 1906 rodila pri Vinkelnu v Lepeni in se že kot mlado dekle srečala z družbeno nepravilnostjo. Z možem, s katerim se je poročila leta 1929 in ki se je moral na delo vsak dan voziti s kolesom, včasih tudi v Celovec, med gospodarsko krizo pa ni dobival redne plače, sta sprva skromno živela v Železni Kapli. Tik pred drugo svetovno vojno sta si v Lepeni popravila staro, razpadajočo bajto in zgradila nov hlev. V zameno za hrano je Helena Kuhar šivala in popravljala oblačila za sosede, krmo za domače živali pa je morala oddelati pri kmetih. Med drugo svetovno vojno se je pod partizanskim imenom Jelka priključila odporniškemu gibanju. Sprva je partizanom le pomagala, ko pa jo je nekdo izdal, je s sinom Petrom in z nečakoma Zdravkom in Tončijem Haderlapom jeseni 1944 odšla v partizane. Ko je ob pustu leta 1945 obiskala svoje tri otroke, ki so bili sami doma – njihov oče je bil v nemški vojski –, jo je spet nekdo izdal, tako da je konec vojne vsa pretepena in duševno izmučena pričakala v celovškem zaporu. Tudi po vojni je bila narodnopolitično aktivna; bila je soustanoviteljica krajevne AFŽ – Antifašistične fronte žena – in dolga leta njena podpredsednica. Že kmalu po vojni se je zavedala, da je treba poskrbeti za prosti čas slovenskih otrok in mladine, da nanje ne bi vplivala nemška kulturna društva. Nekaj let je okoli sebe zbirala otroke in z njimi pripravljala kratke igrice in dramske prizore. Ker so ti prizori po navadi izhajali iz aktualnega družbenega dogajanja, je pogosto imela težave z lokalno oblastjo. Njena hči Bredica Županc se spominja, da so v Lepeni igrali na skednju gostilne pri



Otroci v novih kostumih, julij 2011.
(Foto: Zdravko Haderlap, 2. 7. 2011.)

Mlačniku, nastopali pa so tudi v kapelški kinodvorani. Spominja se razgovorov svoje matere s takratnimi slovenskimi koroškimi politikami, ki so se shajali pri njih doma; vse življenje so se zaradi njene drže in močne osebnosti okoli nje radi zbirali različni ljudje. Največ zaslug pa ima Helena Kuhar za začetek in razvoj folklorne dejavnosti v Železni Kapli v 70. letih 20. stoletja, ki se vse do danes ni prekinilo. Zadnje poldrugo desetletje svojega življenja je najprej skupaj z možem, nato pa sama vse do smrti leta 1985 živela z družino svoje hčerke v Železni Kapli.

Zdravko Haderlap ml., sin njenega nečaka Zdravka, je pripovedoval: *»Leni je bila poleg moje babice zame najpomembnejša ženska, z obema sem imel zelo globok odnos. Zasvojila me je s plesom, ki je pozneje postal pomemben del mojega življenja. Vključila me je v folklorno skupino, v kateri sem plesal in igral harmoniko polnih sedemnajst let. Rad sem imel njeno ne le revolucionarno, temveč prav liberalno držo in njen kritični pogled na družbeno dogajanje. Po babičini smrti je bila ona tista, s katero sem se lahko vse pogovoril.«*



Delovanje folklornih skupin

Helena Kuhar je v svoj dnevnik zapisala: *»Vidim, da naša mladina, ko dorašča, nima več kulturnega veselja, nato sem se spomnila, da bi bila ena folklorna skupina najbolj potrebna.«* Skoraj leto dni je vse od Lepene do Obirskega hodila od hiše do hiše in starše nagovarjala, naj svoje otroke vključijo v folklorno skupino. Ker večina nagovorjenih takrat sploh ni vedela, kaj je to »folklor«, ni takoj naletela na navdušenje in pripravljenost za sodelovanje. Večina je izražala strah, da je to spet nekaj, kar je povezano s politikom, pri čemer ne smemo pozabiti, da je bil to začetek 70. let 20. stoletja. Med ustanavljanjem folklorne skupine je bil njena desna roka takratni tajnik SPD Zarja, Miha Traunik, društvu je predsedoval njen sin Peter Kuhar, pri njenem delu pa jo je podpiral tudi učitelj in pisatelj Valentin Polanšek.

Največ težav je imela z iskanjem mentorjev. Iz odlomkov iz njenega dnevnika lahko razberemo, da ji ni bilo težko poprositi katerega od takratnih maloštevilnih lastnikov avtomobilov, da jo je s tem namenom odpeljal naravnost v Ljubljano ali Maribor, kjer pa odgovornim za folklorno dejavnost *»ni šparala besed«*. Prav tako je bilo precej težav z iskanjem usposobljenih godcev in z denarjem za nakup blaga za folklorne kostume. Tako dnevnik Helene Kuhar kot pripoved njene hčerke Bredice Županc dokazujeta, da je Helena Kuhar v folklorno dejavnost vložila zajeten del lastnega denarja.

Ustanovni sestanek folklorne skupine je bil 3. marca 1971 v takratni gostilni pri Bošteju. Na nekdanjem gostilniškem plesišču je že kmalu vsak teden vadilo 25 začetnikov. Ti se med seboj skoraj niso poznali, saj so prihajali iz vseh kapelških grap, bili pa so vsi po vrsti tudi brez plesnih izkušenj. Po desetmesečnih pripravah so 14. novembra 1971 s potrkano polko oziroma plesom z metlo, z venčkom koroških narodnih plesov in s tramplanom prvič javno nastopili v Farni dvorani v Železni Kapli.

Folklorna skupina se je širši javnosti prvič predstavila 6. januarja 1972, ko jih je Slovenska prosvetna zveza povabila na slovenski ples v Celovec. Prvemu javnemu nastopu so do leta 1983 sledili številni drugi tako v Železni Kapli kot drugod po Koroški, Avstriji in Sloveniji. Gostovali so na Tirolskem in v Zgornji Avstriji, leta 1977 v Franciji in leta 1978 v Švici.

Folklorni sekciji Slovenskega prosvetnega društva Zarja se je isto leto pridružila še 30-članska »hojsetna skupina«, ki sta jo ustanovila Helena Kuhar in Valentin Polanšek. Helena Kuhar je s pomočjo domačinov in takratne mentorice Nuše Ugovšek raziskala nekdanje lokalne poročne šege in navade, skupaj z Valentinom Polanškom pa pripravila odrsko postavitev »stare ojseti«.

Leta 1974 je Helena Kuhar z osemnajstimi otroki, starimi med pet in osem let, ustanovila tudi otroško oziroma pionirsko folklorno skupino, ki jo je sprva sama vodila. Na harmoniki jih je ves čas spremljal Zdravko Haderlap, ob ustanovitvi skupine še sam deček. Od ustanovitve otroške folklorne skupine do leta 1989, ko se je njeno delovanje za krajši čas prekinilo, je v njej aktivno plesalo in igralo več kot dvesto otrok. Vsak otrok je plesal tako dolgo, dokler ni prerasel obleke, v petnajstih letih pa se je zamenjalo najmanj pet generacij otrok.

Otroško folklorno skupino, ki je prenehala delovati leta 1989, so ponovno ustanovili leta 2000. Sprva jo je vodila Beti Orasche skupaj z mentorico Karmen Šivic, od leta 2003 pa jo vodita Traudi Uršic in Beti Orasche z mentorico Mojco Rozman iz Kranja. Ker se je število članov otroške folklorne skupine močno povečalo, so jo leta 2008 razdelili na starejšo in mlajšo otroško folklorno skupino.



Z razstave, ki jo je pripravila Irena Destovnik in je nosila enako ime kot brošura, izdana ob 40-letnici folklorne dejavnosti v Železni Kapli, *Nočoj je pa en lep večer.*

(Foto: Irena Destovnik, Železna Kapla, 5. 7. 2011.)

Leta 1977 je Helena Kuhar ustanovila še tretjo folklorno skupino, ki se je že jeseni z dvanajstimi okoli petnajst let starimi plesnimi pari na povabilo Zveze kulturnih organizacij Kranj udeležila enotedenskega folklornega seminarja v Preddvoru. Skupina je v času svojega delovanja, to je med letoma 1977 in 1994, nastopila kar 238-krat, in to tako doma kot v Sloveniji in Italiji – v Trstu in Neaplju – v Lipovljanih na Hrvaškem, v Kaleniću v Srbiji, na Nizozemskem, leta 1993 na Podrohaški folklorni slavnosti v Zubercu na Slovaškem in v Franciji.

Leta 2005 je med letovanjem otroške skupine v Poreču nastala ideja o ponovni oživitvi odrasle folklorne skupine; skupina je le občasno nastopala, po dveh letih pa je razpadla.



Razvijanje kostumske podobe

Za prvi nastop leta 1971 si je folklorna skupina v Železni Kapli obleke sposodila od kapelške pihalne godbe. Bredica Županc, hčerka Helene Kuhar, je pripovedovala, da sta prve kostume – imenovali sta jih »noše« – tako za odraslo kot otroško folklorno skupino sešili skupaj z materjo iz blaga, kupljenega v Celovcu. Folklorne kostume, ki so ponazarjali praznje oblačenje kmečkega prebivalstva v Rožu in Podjuni, je Heleni Kuhar pomagala sešiti hči, rabljene kostume, ki so ponazarjali pripadnostno kostumiranje Ziljanov, pa so odkupili od Folklorne skupine Tine Rožanc iz Ljubljane. Prav tako sta sami sešili folklorne kostume za prikazovanje plesnega izročila Gorenjcev, le moške usnjene hlače so sešili v Sloveniji. Nogavice za ziljske kostume so spletle članice folklorne skupine, škornje in čevlje pa so jim prav tako izdelali v Sloveniji. Bredica Županc se spominja, da je kostume za »hojsetno skupino« njena mama skrojila s pomočjo starih praznjih oblačilnih kosov, ki jih je sama poiskala v okoliških kmečkih družinah. Prav tako so fantje na odru nosili stare klobuke, najdene pri družinah po kapelških grapah. Bredica Županc pa je takoj po prihodu mladinske skupine z izobraževanja v Preddvoru leta 1977 zanje sešila jope, v Rožu imenovane *šlabanke*, in črna krila, ki so jih dekleta iz mladinske skupine nosila približno pet let; fantje so nosili navadne črne obleke. Leta 1983, ko je prva folklorna skupina prenehala delovati, je vse folklorne kostume prevzela mladinska skupina.

Otroci iz folklorne skupine, ustanovljene leta 1974, so na odru nosili dirndle in podkolenske hlače – pumparice, ki so močno spominjali na kostume avstrijskih folklornih skupin. Na podlagi raziskave so se leta 1980 odločili za oblačila, podobna tistim, ki so jih otroci nekoč nosili v šoli. Razlike med dolinami so poudaril z nekaterimi dodatki. Ob 40-letnici folklorne dejavnosti v Železni Kapli je šivilja Gabrijela Sušec iz Velenja ob strokovni pomoči dr. Marije Makarovič, ki je pred leti na terenu raziskovala oblačilno kulturo v Podjuni, za obe otroški skupini sešila nove folklorne kostume.



Konec

Naj namesto običajnega konca zapišem dva odlomka iz pogovorov z dvema nekdanjima plesalcema. Zdravko Haderlap, ki je začel kot godec, pozneje pa je bil tudi plesalec in vodja, je pripovedoval: »Sodelovanje v skupini me je socializiralo, gostovanja pa so mi omogočila, da sem prvič stopil ven iz zaprtih kapelških grap. V skupini sem se naučil zaupati ljudem in sodelovati z njimi, naučil sem se javnega odrskega nastopanja, zame pa je najpomembnejše,

da sem razvil odnos do kulture in kot otrok in mladostnik kvalitetno preživel svoj prosti čas. Tudi folklorna srečanja v Železni Kapli sem zaradi njihove svetovnonazorske odprtosti in dvojezičnosti doživel kot nekakšen praznik.«

Novinar in moderator Franci Sadošek, ki je plesal dobri dve desetletji, nekaj časa pa vodil tudi otroško in mladinsko folklorno skupino, je pripovedoval, da sta se s soplesalko včasih, ko sta zagledala kakega novega člana, spogledala in se čudila, kdo vse bo plesal z njimi. »Danes vem, da sem bil do marsikoga, ki je pozneje postal moj dobri prijatelj, v prvem trenutku krivičen. To pa hkrati dokazuje, kako pametno je Helena Kuhar, ki je dejansko 'mati folklorne dejavnosti', izbirala člane. Za marsikoga sem prepričan, da bi se, če bi se nam takrat ne pridružil, oddaljil od slovenske skupnosti. Na svoj uspeh in znanje smo bili vsi zelo ponosni, že kar malce domišljivi. Vsi se še spominjamo takratnega veselja, celo strasti do plesa. Ali še tvoj parov, ki bomo po toliko letih ponovno zaplesali ob 40-letnici, ni lep dokaz za to? Mi bi zaplesali še kaj več, počutimo se še pri močeh, pa so nam dali na razpolago samo nekaj minut ...«



Traudi Uršič z Jubilejnim priznanjem Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti. (Foto: Joško Plesnik, Železna Kapla, 9. 7. 2011.)

Viri in literatura:

- Entner, Brigitte
2010 Kako ženski je bil upor? *Koroški koledar 2010*. Celovec: SPZ, str. 38.
- Knific, Bojan
2010 Dva izraza in precej več težav folkloriziranja plesnih in drugih prvin izročila. *Glasnik SED* 50 (1/2): 113–117.
- Knific, Bojan
2010 Dve razstavi o oblačilni dediščini. *Glasnik SED* 50 (3/4): 137.
- Kuhar, Helena
1981 Jelka obhajala 75-letnico. *Slovenski Vestnik*, 3. 4. 1981.
- Kureš, Niko
1989 *Praznično leto Slovencev: Prva knjiga*. Ljubljana: Družina, str. 12.
- Pavlič, Herbert, Peter Kuhar in Jože Blajs
1987 Od prvih začetkov do danes: Kratek opis delovanja in razvoja Slovenskega prosvetnega društva »Zarja« v Železni Kapli skozi 80 let njegovega obstoja. V: *1907–1987. 80 let Slovenskega prosvetnega društva Zarja v Železni Kapli*. Železna Kapla: SPD »Zarja«, str. 7–16.
- Razgovori z Bredico Županc, Železna Kapla; Marijo Brumnik, Obirsko; Marijo Sadošek; Lobnik, Marijo Smrtnik, Korte; in Emo Uršič, Železna Kapla, 18. 5. 2011.